

DE HOND IN DE POT

DE HOND IN DE POT

50 spreekwoorden en gezegden gefotografeerd

Tosca Lindeboom
Annette Wiesman
Astrid Zuidema

Uitgeverij Ploegsma Amsterdam

Kijk ook op:
www.ploegsma.nl

ISBN 978 90 216 7437 7 / NUR 217

© Tekst: Annette Wiesman 2015

© Foto's: Astrid Zuidema 2015

Vormgeving: Tosca Lindeboom

Deze uitgave: Uitgeverij Ploegsma bv, Amsterdam 2015

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij Ploegsma drukt haar boeken op papier met het FSC-keurmerk.
Zo helpen we waardevolle bossen te behouden.

Bedankt

Graag willen we bedanken voor het uitlenen van hun speelgoedcollectie:
Oma Ineke, Nathalie, Maggie, Finn, Sam, Yente, Joris, Wester, Pier, Romme,
Jelmer, Netty, Mary, Rens, Loek, Floor, Sascha, Ailen, Eden, Bente en Eise.

En dank aan Dave.

Inhoud

Inleiding	9
Met het hoofd in de wolken lopen	16
Zich gedragen als een olifant in de porseleinkast	18
Als twee honden vechten om een been, loopt een derde ermee heen	20
Het hoofd koel houden	22
Daar zakt mijn broek van af	24
De hond in de pot vinden	26
Boter op het hoofd hebben	28
Een gegeven paard niet in de bek kijken	30
De vuile was buiten hangen	32
Een bord voor de kop hebben	34
Iets voor de kat zijn viool doen	36
Iemand de hand boven het hoofd houden	38
De bloemetjes buiten zetten	40
Zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens	42
Een koe in de kont kijken	44
De kous op de kop krijgen	46
Kat in het bakkie	48
De benen nemen	50
Onder één hoedje spelen	52
Van de hak op de tak springen	54
Een dood paard aan een boom binden	56
Wie een kuil graaft voor een ander, valt er zelf in	58
Met de gebakken peren zitten	60
Een kat in de zak kopen	62

In de knoop zitten	64
Het feestvarken zijn	66
Haar op de tanden hebben	68
Al draagt een aap een gouden ring, het is en blijft een lelijk ding	70
Iemand op de kast jagen	72
Op zwart zaad zitten	74
Als de kat van huis is, dansen de muizen op tafel	76
Dat varkentje zullen we even wassen	78
De appel valt niet ver van de boom	80
Ergens de draak mee steken	82
Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is	84
De hakken in het zand zetten	86
De mussen vallen dood van het dak	88
Zich niet de kaas van het brood laten eten	90
De kat uit de boom kijken	92
Een ezel stoot zich geen twee keer aan dezelfde steen	94
Iemand stroop om de mond smeren	96
Nu komt de aap uit de mouw	98
Op alle slakken zout leggen	100
Als het kalf verdronken is, dempt men de put	102
Iemand de das omdoen	104
Beren op de weg zien	106
Een scheve schaats rijden	108
Een lijk in de kast hebben	110
Spijkers met koppen slaan	112
Het gras is altijd groener bij de burens	114
Trefwoordenregister	116
Bronnen	120

Inleiding

Spreekwoorden: spelen met taal

Rare spreekwoorden

Spreekwoorden roepen beelden op die niet altijd even begrijpelijk zijn. Wat moet je je bijvoorbeeld voorstellen bij ‘Als de wijn is in de man, is de wijsheid in de kan’? Zijn de wijn en de wijsheid soms van plaats verwisseld? En waarom zou je een gegeven paard in de bek kijken, wat is dat voor rare gewoonte?

Veel spreekwoorden bestaan al heel lang. Sommige zijn enkele honderden jaren oud, anderen gaan zelfs wel tweeduizend jaar terug. In 1559 schilderde Pieter Breughel de Oude een schilderij waarin hij tachtig spreekwoorden en gezegden uit zijn tijd verbeeldde. Sommige kennen we nog steeds, zoals ‘Zo mak als een lammetje’ en ‘Als het kalf verdrongen is, dempt men de put.’ *De dwaasheid van de wereld* noemde Breughel zijn schilderij. Een paar honderd jaar later, in de achttiende eeuw, schreef de geleerde Carolus Tuinman een spreekwoordenboek. Ook daarin staan spreekwoorden die we nog kennen, maar de meeste zeggen ons nu niets meer.

Omdat we de betekenis van sommige oude gebruiken of woorden zijn vergeten, is het moeilijk om de precieze bedoeling van veel spreekwoorden die we gebruiken te snappen. Neem bijvoorbeeld ‘Haar op de tanden hebben’. Het woord ‘haar’ werd vroeger ook gebruikt voor een scherpe snee in messen of tanden. Als je dat eenmaal weet, kun je een spreekwoord over haar op de tanden ineens heel anders uitleggen.

Spreekwoorden zijn eigenlijk bewaarplaatsen van vergeten woorden of betekenissen. Een soort koelkast voor ons taalkundig erfgoed.

Het Nederlands kent duizenden spreekwoorden en gezegden. De voorraad verandert constant: nog steeds komen er nieuwe spreekwoorden bij en vallen er spreekwoorden af, omdat ze door niemand meer worden gebruikt. Je kunt het vergelijken met een berg, waarvan de onderste laag wordt gevormd door de oudste spreekwoorden. De middelste en grootste laag is enkele eeuwen oud, en het bovenste laagje wordt gevormd door moderne spreekwoorden. En af en toe komt er weer eentje bijgedwarreld.

Spreekwoord of gezegde?

Een spreekwoord is een wijsheid met een kop en een staart: het zou op een tegeltje kunnen. Spreekwoorden staan in de tegenwoordige tijd en hebben een vaste vorm: als *dit*, dan *dat* ('Als muizen muizen, mauwen ze niet'). Of: wie *dit*, zal *dat* ('wie zijn billen brandt, moet op de blaren zitten.') Daar is geen speld tussen te krijgen. Spreekwoorden zijn vaak clichés: waarheden als koeien. Een uitdrukking of gezegde heeft een veel vrijere vorm, die je kunt aanpassen aan elke situatie. Je kunt bijvoorbeeld net zo goed zeggen 'Ik neem de benen' als 'Jij nam de benen.' Met gezegden kun je spelen.

Waarom spreekwoorden bestaan

Spreekwoorden en gezegden zijn een soort stroop in de dagelijkse omgang; ze maken het gesprek gemakkelijker. Met een spreekwoord kun je een situatie snel typeren op een manier die iedereen begrijpt. Als de juf of meester even koffie gaat halen en de klas verandert in de tussentijd in een lawaaige bende, zal hij of zij bij terugkomst waarschijnlijk hoofdschuddend zeggen: 'Als de kat van huis is, dansen de muizen op tafel.' Eigenlijk is een halve zin al genoeg, want iedereen begrijpt allang

wat er bedoeld wordt. Dat kweekt een band. Ook handig met zo'n algemene wijsheid is dat je de dingen minder persoonlijk maakt.

Waar ze vandaan komen

De Bijbel en oude Latijnse teksten zijn de oerbronnen van veel oude wijsheden. In veel Latijnse teksten van soms een paar duizend jaar oud komen al spreekwoorden voor die wij ook kennen, of die daar sterk op lijken. De Bijbel en oude Latijnse teksten staan niet alleen aan de wieg van veel Nederlandse uitdrukkingen, maar ook van die in andere talen, zoals het Frans, Duits en Engels. Dat is de reden dat er veel spreekwoorden zijn die – met kleine of grote verschillen – in meerdere talen tegelijk voorkomen.

Hoewel Latijn de taal van de geleerden was, werden sommige spreekwoorden opgepikt door het gewone volk. Zo schreef de beroemde Nederlandse geleerde Desiderius Erasmus in 1500 een Nederlandse toelichting op Latijnse en Griekse spreekwoorden. Ook uit het Frans hebben we veel uitdrukkingen overgenomen: in de achttiende en negentiende eeuw spraken de rijke mensen vaak Frans.

De Bijbel is misschien nog wel een belangrijker bron voor spreekwoorden. Want de Bijbel werd (en wordt) in Nederland ook door de gewone mensen gelezen, in protestantse huizen vaak elke dag. Vooral vroeger, toen veel meer mensen trouw naar de kerk gingen, waren verwijzingen naar gebeurtenissen uit de Bijbel voor iedereen herkenbaar en begrijpelijk.

Latijnse spreekwoorden

Pluk de dag
Geen woorden, maar daden
Het hemd is nader dan de rok
De mens wikt, God beschikt
Geld stinkt niet

Uit de Bijbel

Wie wind zaait, zal storm oogsten
Wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in
Beter een goede buur dan een verre vriend
De appel valt niet ver van de boom
De laatsten zullen de eersten zijn

Uit het Frans

Het is de toon die de muziek maakt
Beter laat dan nooit

Uit het Arabisch

Spreeken is zilver, zwijgen is goud

Dieren

Spreekwoorden en gezegden weerspiegelen het dagelijks leven van de afgelopen eeuwen. Ze zeggen iets over de zeden en gewoonten – dus wat in een bepaalde periode gebruikelijk en goed wordt gevonden. We vinden heel veel terug over het leven op de boerderij, de handel of de visserij. Er is een overvloed aan spreekwoorden en gezegden waarin paarden, koeien en varkens voorkomen. Ook geld is een geliefd thema, en natuurlijk het weer. Daarnaast gingen heel veel spreekwoorden en gezegden over dieren in en om het huis: poezen, honden, vogels.